

Bárczi Ildikó (Budapest)

ARS COMPILANDI - A szövegformálás középkori technikája

A középkori prédikációk mai olvasójának elsődleges és legáltalánosabb benyomása (a formális megszerkesztettség szabályszerűségein túl): a mondatok jelentős része idézet, forráshivatozással idézet, melyben a forrásmegjelölés sokszor pontatlan vagy elnagyolt (pl. csak a szerző nevét tartalmazza, ill. terjedelmes művének címét, fejezethivatkozás nélkül). A hivatkozott források korpusza nem specifikus se a szerzőre, se a rendre nézve, sőt a korpusz - meglehetősen terjedelmes - magja még korszakhoz sem köthető. A műfaj első, XIII. századi virágkorától az ellenreformáció szellemében fogant beszédgyűjteményekig minden anyanyelvű és latin prédikáció egyformán idézi Platónról Boethiusig az antika szerzőket, a görög és latin egyházakat, a latinra fordított arab tudományt, az egész skolasztikus teológiát és kánonjogot. Akár egyetlen oldalon feltalálhatjuk e terjedelmét tekintve is hatalmas hagyomány legkülönbözőbb pontjairól azt a tíz-tizenöt mondatot, ami az éppen tárgyalt kérdéshez kapcsolódik.

*

A magyarországi kéziratos anyag roppant püszkülése, hiányos volta miatt célszerűnek látszott az ősnymtatványként megjelent Prédikációsköteteket venni alapul. Amikor Laskai Osvát Prédikációciklusait úgy tekintjük, mint egy összefüggő jelenségeggyüttes reprezentáns mintáját, amely tehát magán viseli a korszak Prédikációszerzői gyakorlatának minden jellegzetes jegyét, akkor éppen e Prédikációszerzői gyakorlathoz képest tökéletesen adekvált módon járunk el, ahol is a rész mindig teljes egészet hivatott képviselni, az egész pedig részletei által bármikor megragadható egész lehet (a "fides catholica", egy Prédikáció-ciklus, a tanítások összegzése egyetlen hitigazságról stb.; részei

lehetnek ezeknek: egy prédikáció-szerző munkássága, egyetlen sermo, egy *distinctio* stb.).¹

Ahhoz, hogy a középkori prédikációszerzők forráshasználatának kérdését megoldottnak tekinthessük, meg kell értenünk a beszédszerző technikáját, szem előtt tartva a több-kevesebb bizonyossággal ismert külső körülményeket: a munka során közvetlenül felhasználható, forgatható könyvek viszonylag kis számát, ill. a rendelkezésre álló idő igen csekély voltát. A nagy, többkötetes prédikációciklusok anyagának gazdagságát, szerteágazó tematikáját áttekintve pedig mindenképpen ki kell zárunk a memoriter-idézetek lehetőségét, legalábbis hogy ezek meghatározó szerephez juthattak volna.²

Laskai Osvát prédikációinak³ olvasása során figyelmes lettem olyan jelenségre, amelyek végképp megkérdőjelezni látszanak a hivatkozott források közvetlen használatát.

¹ V. ö. D' Avray, D. L.: *The Preaching of the Friars (Sermons diffused from Paris before 1300)*. Oxford 1985. 246.: A szerző a XIII. századi sermók szerkesztésének szabályszerűségeit, elveit, céljait vizsgálva azt a tendenciát figyeli meg, hogy a szerzők minden sermóban a keresztény doktrina-rendszernek egy művészetileg megalkotott mikrokozmoszát akarták megjeleníteni.

² V. ö. R. H. Rouse - M. A. Rouse: *Statim invenire*, 203.: Az utolsó jelentős szerző, aki az információ kezelésében a legfőbb szerepet a memóriának szánja: Hugo de Sancto Victore.

³Laskai Osvát műveiből a következő képpen idézünk: a *Biga salutis De Sanctis*-kötetnek 1499-es kiadását "S"-sel rövidítjük, a sermo száma után az ívjelzés szerinti oldaljelölés következik; a *Sermones Dominicales*-kötet (1499) "D"-vel, a *Quadragesimalét* (1501) "Q"-val, a *Gemma fidei*-kötet (1507) "G"-vel rövidítjük, s a beszédek száma után az eredeti, betűs *caput*-jelzéssel hivatkozunk. Minden latin

Több ízben találkoztam mintegy forrásmegjelölés, tekintélyhivatkozás gyanánt ilyen ill. ehhez hasonló megfogalmazással: *secundum omnes theologos...*⁴. Minthogy semmiképpen nem feltételezhetjük sem azt, hogy egy ilyen bevezető formulát bármely általánosan elfogadott hitigazság elé önkényesen, vagyis funkció nélkül, a hivatkozás gesztusát pusztán színélve oda lehetett volna illeszteni; sem pedig azt, hogy az ilyen utalások háttérben aktuális, a leírással egyidejű körütekintő tájékozódás állna, így csak az a feltételezés látszik elfogadhatónak, hogy a vélemények összegyűjtésének és valamiféle tematikus rendszerezésének munkáját már korábban elvégezték, mégpedig olyan formában, ami könnyen hozzáférhető volt a prédikációszerzők számára.

A keresett műfaj nyomára egy ugyanilyen típusú, de pontos helymegjelölést is tartalmazó hivatkozás vezetett el: *respondent communiter doctores super III. distin. I.*⁵ Vagyis: a petrus Lombardus *Sententiái* negyedik könyvének első pontjában foglaltakat illetően megegyezik a teológusok véleménye. Azt a műfajt keressük tehát, amely a magister tematikáját követve művét továbbépíti, oly módon, hogy az egyes megállapításokhoz: definíciókhoz és felosztásokhoz hozzárendeli az összes számottevő, később született megfogalmazást.

E feltételezés jogosultságát igazolni látszott az a vizsgálat, amelyet a *Sermones Dominicales*-ciklus első negyven beszédén végeztem: összegyűjtve beszédenként azokat a hivatkozásokat, amelyek számozásuk által a Magister művére utalnak - vagyis szerzőjük *Sententia*-kommentáraiból valók -, kitűnt, hogy egy-egy témakör kapcsán a felsorakoztatott idézetek számozása megegyezik, bár különböző szerzőktől származnak. A Magister, Thomas Aquinatis, Richardus de Sancto Victore, Bonaventura, Scotus *Sententiái* ill. kommentárjai nagyrészt ősnymtatványok formájában is léteztek. Nyilvánvaló, hogy ugyanazon cikkely minden kommentárban ugyanazt a kérdéskört tárgyalja, és

szövegben a klasszikus helyesírást követjük, mai, értelmező jellegű központozással.

⁴ D48.y6r

⁵ g9.f2v

ugyanazon régebbi: bibliai, antik, patrisztikai, kánoni és skolasztikus auktoritásokból indul ki.

A prédikációszerzés körülményeire való tekintettel azonban igazán praktikus egy olyan segédkönyv volna, amelyben mindez együtt megtalálható. Egy olyan segédkönyv, amelyben a Sentenciák tematikus rendszerének beható ismerete nélkül is könnyen feltalálható a prédikátor által szükségképpen tematikusan keresett anyag. Nem kellett messzire menniük az első ilyen jellegű segédkönyvek felfedezéséig: kiderült ugyanis, hogy az előtűk fekvő prédikációciklusok felhasználási lehetőségeinek egyike - elsősorban tárgymutató-táblázataik által éppen a segédkönyvé, mely a témák logikája szerint elrendezett auktoritások gazdag tárháza.

Laskai Osvát négy prédikációskötete közül három jelent meg betűrendes tárgymutatóval (*tabula*). Minthogy úgy tűnt: e tárgymutatók nem csak a kötetek felhasználási lehetőségeit tágitják szinte korlátlanra, hanem a szöveg összeszerkesztésének módjáról, folyamatáról is vallanak, a meglévő tárgymutatók alapján elkészítettem a *Sermones de sanctis Bigae salutis* című kötet tabuláját is, majd - leleplező megfigyelési lehetőségekben reménykedve - valamennyit egybeszerkesztettem. A tabula-készítés önkényesnek tűnhet munkájának célja - gyakorlati hasznán túl - a kísérletezés volt: vajon milyen nehézségekbe ütközik az ember a megfelelő tárgyszavak megválasztására törekedve, ill. egészében mennyire sikerül így használható rendszerhez jutni? Az eredmény meglepően biztató volt már a munka során is: az egyes beszédekben igen jól elkülönülnek a különböző (sokszor máshonnan már ismert) tárgyszavak kifejezései. A végeredmény pedig összerántja azokat a helyeket, amelyek a folyamatosan olvasó emlékezetében legföljebb homályos, többnyire bosszantó gyanakvást keltenek, hogy ti.: ez, valahogy így, szerepelt már valahol.

Minthogy a későbbiekben megkísérlem bebizonyítani, hogy a tárgymutatóknak, tabularendszereknek kulcsszerepe van a prédikációirodalom fejlődésében, mintegy a további munka alapvetése-képpen is közlöm itt a Laskai Osvát oeuvre-jét bemutató, összesített tárgymutatót. Úgy tűnik ui., hogy hasonlók készítésével tehetjük hozzáférhetővé a kutatás számára a prédikációirodalomnak azt a réteget, amely mindezidáig - áttekinthetetlennek tűnő gazdagsága folytán - feltáratlan, noha terjedelmét tekintve jóval nagyobb, mint a megoldhatatlannak látszó forrásproblémákat fel nem vető rétegek (pl. az exemplumok - amelyek önmagukban vizsgálva őket, valójában inkább a

műfaj határainak átlépéséről tanúskodnak, nem pedig a műfaj praxisának szabályszerű működéséről.)

Abominaciones XII	D	Baptismus	D
absolutio	S51	beatitudo	S4. QG
accidia	DG	beatorum claritas	S69.
accusatus	Q	beatorum ordines	S101.
actor	Q	bellum	S37. Q
admiratio	S73.	benedictio	(S25.)D(Q)
adoratio	QG	beneficium	D
adulatio	Q	blasphemia	S22. Q
adulterium	Q	bona	D
adventus Christi	D	boni	D
aeromantia	Q		
affectio	Q	Caecitas	DQ
ager	D	caeleste regnum	S100.
ambitio	S50., 61.	caelum	S73., 74.
ambulare	Q	calix passionum	S60.
amicitia	S79., 90.	canticum	S53., 54.
amor	Q	carminatio	Q
Angeli	S89., 90., 100.	castitas	S26., 56. Q
angeli mail	D	cena	D
angelica salutatio	S33., Q	certitudo	G
anima ...	D(Q)G	charitas	S48., 63.
Antichristus	D	charitas Dei	D
aquila	S14	charitas - fides	G
arbor	D	chiromantia	Q
Aristotelis vita	Q	chorea	S81. Q
ars notoria	Q	citato	D
artifex	S85., 77.	citatus	Q
Articuli fidei	QG	claritas	Q
ascensio	S73., 74., DG	claves	S32., 52.
assumptio	S73., 74.	clercalis corona	S27.
auditio	Q	clericus	S112. Q
avaritia	DQG	cogitatio	DQ
Ave Maria	S33.	cognitio Dei	S28., 40. Q

communio	D	digitus Dei	D
compassio	S60. G	dignitas	S60.
concupiscentia	S63. Q	dilectio	DQ
confessio	DG	discretio	S103.
conflagratio	D	divitiae	S110.
cinsientia	S71. G	doctrina	S31. G
consecratio ecclesiae	S112.	(cf. sapientia)	
consilium	S75.	dolor Mariae	S25.
Constantinopolis	G	domini-servi	S79. D
consuetudo	S5., 65.	domus	S56., 64., 82.
contemplatio	S39. Q	dona Spiritussancti	S104. D
contemplativa vita	S64.	dotes	Q
continere a luxurina	Q	dubia	G
contritio	D(Q)G	dulcedo	D
cor durum	S23.		
corona clericalis	S27.	Ebrietas	S15. Q
corona virginis	D	ecclesia	(S82., 112.)
corporis glorificatio	G		QG
corpus Christi	DG	electio	S3., 30., 76.
correctio fraterna	D	elemosyna	S109. DG
creatura	Q	errores	G
credulitas	G	eucharistia	D
crucis lignum	S84.	evangelium	QG
crux	S42., 43.	exaltare se	D
cultus Dei	Q	exclusio ignorantiae	Q
cupiditas	Q	excommunicatio	S65.
currus	S28.	exemplum de ieiunio	S66.
Daemon	S89. DG	Fascinatio	Q
damnati	DG	fatum	Q
decimae	Q	festum	DQ
decretaila	Q	fides	S41., 110.
defensio sui	S49.	D(Q)G	
delectatio	DQ	fili	Q
descensus Christi	G	filii Dei	G
desiderium	Q	filii prodigum	D
diaboli retes	S3.	flere	D
diabolus	S84., 105. D	flos	S83.
dies	Q	fornicatio	Q

fractio corporis Ch.	S8., 103.	infernus	G
furtum	Q	infideles	S111. D(Q)G
futura praescire	G	ingratitude	D
		inimici	Q
Gaudium	D	iniuria	D
genuflexio	S20.	inscientia	D
geomantia	Q	intellectus	G
glacies	S67.	intentio	S64. DQG
gloria	QG	interpretes	G
gloria vana	D	inventia	Q
Graeci	S28. G	invidia	DG
gratia	S13., 88., 108.	ira	S17. DG
D		Iudaei	(D)QG
gratiarumactio	Q	iudex	DG
gula	DG	iudicium (generale) (S77., 87., 98.)	DQG
gustus	Q		
		iura	Q
Heretici	DQG	iuramentum	S81. Q
homicidium	S49. Q	iustificatio peccatoris	S58.
homo	DQ(G)	iustitia	S32.
honor	Q		
(h)ostium	D	Latria	S84., 85. DQ(G)
humilitas	S48., 49. D	laus Dei	S53., 54., 101., 112. DQ
hypocrisis	D		
		leo	S38.
Idolatria	QG.	lepra	D
ieiunium	DG	lex	S68., 96. QG
Ierosolyma	G	liberalitas Dei	S100. D
Iesus	G	liberum arbitrium	D
ignis	S70., 90. DG	lignum crucis	S84.
ignorantia	S107. DG	lignum vitae	S85.
imagines	S95.	limbus	G
imitatio	S2.	lingua	S101. DQ
immaculata conceptio	S6., 7.	locutio	Q
incarnatio	S10., 11., 68. D	locutio Dei	S69.
inconsideratio	Q	loquacitas	S56.
inconstantia	D	loquela	Q
inconvenientia	G	ludus	Q
indulgentiae	S12., 52.	lupus	S22.
		luxuria	DQG

Machomet	S41. QG	novissima hominis	Q
magister	S79.	nuptiae	S111. D
maledictio	Q	Obduratio	D
maleficia	Q	obedientia	S88. DQ
mali	D	oblatio	Q
mandatum	Q	occidere	Q
mare	D	oculus	S8.
Maria	DQG	odit Deus	D
martyrium	S16., 71.	odoratus	Q
mathemantia	Q	opus bonum	S64. D
matrimonium	S111. DQ	oratio	D(Q)G
mediator	D	Origenis error	D
medicus	S95.	ornatus	S35., 78. Q
memorari	Q	otium	Q
mendacium	DQ	Paradisus	S83.
mendicatio	S3., 25.	parentes	Q
mercantia	SQ	parvuli	D
meritum	S48., 111.	passio Christi	DG
Messias	G	pastoralis officium	S15.
miles	S106. Q	patientia	D
miraculum	S13., 67. DG	paupertas	S3., 25. (D)Q
miser cordia	S59. D	pax	D
missa	D(Q)	peccatum	S44., 12. DQG
mons virtutum	S86.	peccatum originale	S6., 7.
mors	D(Q)	periurium	Q
mulieres	Q	persecutio	G
mundus	S98., 107. DQG	perseverantia	D
Nationes X	G	persona	G
nativitas	S10., 11., 46.	physonomia hominis	Q
necromantia	Q	picturae	S95.
negotia	S87.	pietas	S48.
nix	S67.	poena	DQG
nomen Iesu	S18., 22., 23.	poena purgatorii	S102., 103.
nomen Mariae	S74., 82.	poenitentia	S59. D(Q)G
nomina Dei	S19. QG	possessio	S12.
notitia	Q	potestas	S52.
notoria ars	Q		

praeceptum Dei	DQG	salvandi	D
praedestinatio	S3. G	sanctus	S6.
praedicatio	S22., 44. DQG	sapientia (cf. doctrina)	S31.
praemium	S111.	Saracenorum error	G
praeparare	D	satisfactio	DG
praesumere	D	scientia	S31., 80., 91.
princeps belli	(S50.)Q	Scriptura	QG
profectus	D	sensus	S100. Q
prophetia	S47.	separatio electi	D
providentia divina	S77. DQG	sepultura	S102. G
proximus	DQ	servi-domini	S79. D
prudentia	S57., 91.	servitus Dei	S61.
punitio	D(Q)	Sibyllarum dicta	G
purgatorii poena	S102., 103.	signa	S11., 74. D
puritas	S7., 27.	similitudo	S92.
Radix	S83., 99.	simonia	S29. Q
rapina	Q	simulatio	Q
ratio	S98.	sollicitudo	D
recidivii	D	somnium	S17. Q
reconciliatio	D	sors	Q
regnum caeleste	S100.D	spes	DQ
religio	S12., 55., 94. D	spiritus	S105. DG
remedia	D	Spiritussanctus	DG
remissio	DG	status hominis	DG
reprobatio	D	stella	S20.
requisitio	D	stultitia	S36.
restitutio	DQG	superbia	S58. DG
resurrectio	DG	superstitio	QG
retes diaboli	S3.	symbolum	S8.
revelatio	S105.	Tallia	Q
Romana ecclesia	G	temporalia	Q
rota	S2., 38.	temptatio	D
Sabbatum	DQ	tempus	S5., 14. D(G)
sacerdotes	S27., 112. Q	testamentum	S102., 103. Q
sacramenta	S95. DG	testimonium	Q
sacrilegus	Q	testis	Q
		thesaurus	Q

Thurcorum error	G	villicus	D
timor	S62. Q	vincua	S65.
transfiguratio	D	virginitas	S56., 97.
tribulatio	S37. G	virtutes	S45., 111. G
trinitas	S40. DG	virtutum mons	S86.
tristitia	DG	visio Dei	S12., 55., 100., 101. D
Usura	DQ	visus	Q
		vita	DG
Vehiculum	S15.	vita activa,	
venti	D	contemplativa	S64.
verbum Dei	DQG	vitia capitalia	S18., 104.
vetimentum	S35., 78.	vocatio	SI.
via Domini	D	voluntas	DQ(G)
victoria	G	votum	Q
		vox	S101.

(A tárgyszavak nagyrésze eredetileg többször szerepel, nem annyira a mai, egzakt értelemben vett szövegek környezetével, hanem néhány szavas utalással a kifejtés irányára és mélységére. Ezek számbavétele - noha a tárgyszókifejtések összehasonlításakor kiindulópont, az eredeti tabulák azonban hozzáférhetők - nem látszott indokoltnak, egyrészt mert a mutatók használói is elsősorban magát a tárgyszót keresték, másrészt ez kevés haszonnal nagymértékben rontaná az áttekinthetőséget, melynek kedvéért helyreállítottam a sokszor nem korrekt szoros betűrendet, ill. megváltoztattam azt a klasszikus latin helyesírás szabályai szerint. Néhány, a vizsgálat szempontjából semmilyen eredménnyel nem kecsegtető tárgyszót kihagytam (Christus, exemplum, divinitus etc.). Néhány tárgyszó szófaját megváltoztattam, a gyakrabban előforduló alaknak megfelelően (pl.: videtur Deus helyett: visio Dei). Zárójelbe tettem azokat az utalásokat, ahol csak a tárgyszó egyezik meg, a kifejtés viszont többé vagy kevésbé eltér.)

A tárgymutatókban a legtöbbször (azaz: mind a négy vizsgált kötetben) szereplő tárgyszavak közös tulajdonsága, hogy a tanítás

egészeiben központi szerepet töltenek be, (pl. penitentia, mundus, providentia divina, peccatum, infideles). Minthogy a prédikáció többé vagy kevésbé mindig kapcsolódik az év liturgiája szerint aktuális tartalmakhoz, pl. az üdvőtörténet mozzanatainak tárgyalása bizonyos mértékig kötelező, helyük a kötetekben viszonylag kötött. Így ezek szerepeltetése prédikációs-kötetek tárgymutatóiban csak olyankor indokolt, amikor kifejtésükre olyan helyen kerül sor, ahol ez liturgikusan nem evidens. A vizsgált tárgymutatókban viszont szerepelnek az ilyen evidens helyek hivatkozásai is. (Pl.: passio Christi: Nagyböjtben: iudicium generale: Adventben: incarnatio: Karácsonykor stb.) Ennek okát olyan, mintául szolgáló tárgymutatók létezésében látom, amelyek más műfajú, nem liturgikus felépítésű munkákhoz készültek.

A tárgymutatók készítőinek legfőbb célja az lehetett, hogy hozzáférhetővé tegyék azokat a szövegrészeket, amelyek jelenléte, helye a sermo-gyűjteményben esetleges. Hiszen az esetek nagyobb részében nem meglepő ugyan, hogy bizonyos liturgikus alkalom, ünnep éppen milyen teológiai ill. morális témákat tesz aktuálissá, mégis, ezek a kapcsolatok nem annyira szorosak, hogy ennek a fordítottját is lehetővé tennék, vagyis hogy egy morális tárgy megkereshető lenne valamely, liturgikus alkalomhoz kötött helyén. Nem meglepő pl., hogy az *imagines* tárgyszó kifejtésére éppen a Szent Lukács napi prédikációban és egy első parancsolatról szóló nagyböjti beszédben kerül sor, viszont mindkét alkalom számos más tárgyat is kínál, így ez bármelyikből akár ki is maradhatna, miként ki is marad e beszédek párjaiból, vagyis az ugyanezen napokra írott többi prédikációból.

Annak, hogy egyes tárgyszavak csak egyszer fordulnak elő az egész ciklusban (a Gemma fidei tartalma nem párhuzamos a Biga salutis Quadragesimale-kötetével, hiszen tárgyválasztás szempontjából éppen a nagyböjti beszédgyűjtemény a legkövetlenebb, így Laskai Osvát négy kötetét szempontunkból tekinthetjük egyetlen ciklusnak), többféle oka is lehet: a tárgy teljes alaposságú kifejtése megtalálható a beszédciklusnak a hagyomány által meghatározott helyén (pl. adventus Christi), a tárgy a tanítás egészéhez egyszerűen, egy szállal kapcsolódik, többnyire gyakorlatias, jogi mozzanatokot tartalmaz, konkrét magatartásformát jelent, több helyen tárgyalható, egy cikluson belül azonban csak egyszer, egyszerűségénél fogva (decimae, sepultura, ludus). Hogy a jelképeként felhasznált tárgyszavak leggyakrabban egyszer fordulnak elő, ez elsősorban

szereplésük esetlegességével, ill. az ilyen jellegű hasonlító anyag óriási választékával magyarázható (ager, arbor, digitus Dei, lupus, retes diaboli, venti).

Jelképként vagy példaként felhasznált szavak mutatóban való szerepeltetése akkor lehet kérdéses, ha felhasználásuk a szövegben túl kis terjedelmű: néhány mondatra vagy éppen csak néhány szóra terjed ki. Különbséget lehet azonban tenni közismert, közhelyes asszociációs mezővel rendelkező - többnyire bibliai - szóképck, és inkább alkalmi jellegűnek tűnő, a misztikus gondolkodás vagy a hétköznapi élet köréből származó kulcsszavak között (pl. 1.: fény = gratia, 2.: rota, artifex), ez utóbbiak szerepeltetése gyümölcsöző lehet akkor is, ha csak kis terjedelmű szövegrészletre utal a tárgyszó. Az ilyen jellegű tárgyszavak ritkasága a vizsgált eredeti mutatókban arra enged következtetni, hogy bár ilyenek szerepeltetése a mutató készítőjének mintáiban megszokott, a felhasználók részéről viszont nem számol komolyan azzal, hogy ilyen jellegű tárgyszavak alapján keresnének anyagot ebben a gyűjteményben.

Ez utóbbi tény azt az elméletileg nagyon is kézenfekvő feltételezést teszi a gyakorlatban is valószínűvé, hogy a comportatio, a compilatio minősége, vagyis a szerző alkotó tevékenysége fordítottan arányos az átvett szövegek, gondolatmenetek terjedelmével. Nyilvánvaló, hogy a felsorolt tárgyszavak közül ez az utolsó csoport abban különbözik a többitől, hogy azáltal, hogy felhasználási lehetőségeik viszonylag óriásiak, az éppen aktuális gondolatkörben való szerepeltetésük jóval több és másfajta, poétikusabb jellegű invenciót igényel mint a többi tárgyszó bekapcsolása.

Az a meglehetősen terjedelmes törzsanyag, amely más, megvizsgált gyűjtemények⁶ tabuláiban is szerepel, nem feltétlenül jelenti azt, hogy a gyűjtemény hivatkozott helyén a teljesség igényével készült kifejezést találunk, különösen nem prédikációskötetek esetében, azonban részleges tárgyalásuk, felhasználásuk is demonstrálja a tökéletes illeszkedést a teljes rendszerbe, hiszen ezek a gyűjtemények minden - bármily kicsi és bármilyen nagy terjedelmű - elemükben egy tökéletes teljes rendszer képzete mellett, s ennek részei gyanánt készültek.

Előfordulhat azonban, hogy kimarad a tárgyszavak lajstromából olyasmi, ami ugyan gyakran szerepel a szövegekben, de részletes,

⁶Ld.: Függelék.

célirányos kifejtése egyszer sem (pl. charitas), noha ez egyfelől a gyűjtemény hiányosságának látszatát keltheti, másfelől viszont ez a fajta tárgyszó-hiány kezére játszik a felhasználónak, aki minél teljesebb kifejtést keres, hogy maga választhassa ki a számára éppen szükséges megfogalmazásokat.

Úgy látszik tehát, hogy az alfabétikus tárgymutatók létrejöttének oka prédikációskötetek esetében a műfaj azon tulajdonságában rejlik, hogy számos kulcsfogalomnak, alaptanításnak nincs hagyományossá váltan organikus helye - és fordítva: számos liturgikus alkalomhoz, ünnephez nem kapcsolódik a hagyomány által kellően körvonalazott, kellő súlyú teológiai ill. morális tanítás.

Részen hasonló okból jöhettek létre azok a tárgymutatók, amelyeket Sententia-kommentátorokhoz készítettek, s amelyek szerint aztán az egész anyagot tárgyszavak betűrendjében rendezték el, további, egyre gazdagabb tárgymutatókkal ellátva. Ez az alfabétikus elrendezés ugyanis azok számára jelenthetett könnyebbséget, akik nem voltak eléggé otthon a Magister négy könyvének, distinctióinak és quaestióinak rendszerében, amelyben megvolt ugyan minden tárgynak az organikus helye, ez az organizmus viszont, mivel nem praktikus, hanem tudományos alapon szerveződött, áttekinthetetlené duzzadt azok számára, akik nem tudományos módszerekkel fejleszteni, hanem a maguk praxisához képest kiaknázni kívánták.

Ezeknek a summáknak a tárgymutatói azonban számos esetben túlmutatnak ezen feltételezhető eredeti okokon. Célunk annak bizonyítása, hogy ennek a tárgymutató-rendszernek kulcsszerepe van a prédikációirodalom fejlődésében, s ezáltal más, romantika-előtti szépirodalmi formák működésében is.

Hogyan történhetett a gyakorlatban a bármely megfelelő forrásban téma szerint feltalált anyag egybeszerkesztése?

Összehasonlításaink alapjául egymástól eltérő jellegű tárgyszavakat választunk:

1. contritio: a lelkipásztori praxist érintő teológiai téma, amelynek tárgyalása nem maradhat ki sem a tudományos, sem a népszerű teológiai művekből, de a teljes prédikációcikluokból sem.

2. amicitia: olyan morális téma, amelynek teológiai vonatkozásai bizonytalanok, biblikus háttere nem annyira tudományos, mint inkább szépirodalmi jelleggel dolgozható fel, különös tekintettel a tárgy antik irodalmi megjelenéseire.

3. chorea: olyan, a morálteológia körébe vont téma, amelynek tárgyalása során elvárható, hogy a konkrét, területenként létező szokások valamilyen formában megjelenjenek.

4. somnia: az Egyház által mindig gyanakvással kezelt kérdéskör, dogmatikus tárgyalását egyrészt elkerülhetlenné, másrészt csaknem lehetlenné teszi a Bibliában betöltött szerepe, mely sokkal inkább tartozik annak szépirodalmi rétegeihez, mint a közvetlen morális tanítást közvetítőkhöz.

5. rete diaboli: a képi sík nem nyújt lehetőséget gazdag felosztás létrehozására, a fogalmi sík pedig elméletileg szinte korlátlan, hiszen a bűnökről szóló tanítás bármely része bekapcsolható.

1. CONTRITIO

Laskai Osvát mindkét ciklusában: a teljes Biga salutisban és csak nagybőjti Gemma fideiben is két-két sermóban tárgyalja a témát: a32. és a 37. vasárnapi beszédben, s az 50. és az 51. nagybőjtiben. E sermo-párokat egy-egy egységnek foghatjuk fel, hiszen míg a két gyűjtemény szövegei - hol többé, hol kevésbé apróra vágott részleteikben - csaknem teljes egészükben fedik egymást, addig gyűjteményen belül elenyésző és véletlenszerűnek tekinthető az ismétlődés.

Ha megkíséreljük közelebbről megvizsgálni a két-két beszéd auktoritásait és ezek elrendezését, azt látjuk, hogy a nagy hasonlóságok ellenére sem lehetett itt egyszerűbb folyamatokat feltételeznünk: sem azt, hogy a később készült szövegeknek a korábban készültk forrásaik lettek volna, sem azt, hogy a két alkalommal ugyanazon forrás(ok)ból dolgozott volna a szerző. Különösen ha figyelembe vesszünk egyéb forrásokat is, amelyekben az auktoritások rendje nincs távolabbi rokonságban prédikációinkétól, mint azok egymáséitól. Ezért e kérdésselvetésnél reálisabbnak tűnik, hogy mindkét alkalommal a kompiláció egészen általános szabályai működnek, tekintet nélkül akár ugyanazon szerző

korábbi munkásságára, ezek a szabályok pedig, éppen általánosabb érvényüknel fogva, nagyobb érdeklődésre tartanak számot, mint a szerző munkamódszerének esetleges, sajátos, egyéni mozzanatai.

A kompiláció leggyakoribb módja a három-öt auktoritást logikus rendben egybefoglaló tömbök megfelelő helyen való alkalmazása. Mindazonáltal elsődleges szerkesztménynek minden beszéd esetében a felosztást kell tekintenünk – ez azonban a legtöbb esetben oly általános (mivel a lehetőségeknek nem sokkal gazdagabb a tárháza, mint amit az egyes feldolgozások alkalmával kihasználnak), hogy ennek eredetét kutatni nem érdemes; az alapfokú ismeretek sorába tartozott. Kérdés inkább az lehet, hogy miért nem egyezik meg még ennél is jobban a két beszéd-pár szövege. Vagyis: mi értelme lehetett itt az újra-alkotásnak? Előbb azonban a variációs lehetőségek mikéntjét és arányait vesszük számba.

Úgy tűnik, hogy már a fő felosztásnak is vannak kötelező és kevésbé kötelező pontjai: ilyen kevésbé kötelező pont lehet pl. a *mortalitas contritionis* – valószínűleg azért, mert ennek praktikusabb részét más pontokban is ki lehet fejteni, pl. definíciókéban (ezért lehetnek közös auktoritásaik); így ez a pont formálissá válhat. A D32. beszéd e pontjának auktoritásait azonban, hasonló gondolatmenet részeként, megtalálhatjuk a Summa Pisanella és a Rosarium megfelelő helyein. Jellemző az is, hogy a D37. beszéd ilyen című pontjának gondolatmenete a G51. beszéd *ablatis poenae* című pontjának gondolatmenetével és auktoritásaival azonos. (E más pontban soroláson kívül a később készült beszéd teljes szövegű idézetei és esetenkénti pontosabb hivatkozásai⁷ is alátámasztják, hogy Laskai Osvát nem a saját kötetét, de legalábbis nemcsak azt használta forrásul a Gemma fidei írásakor.)

A négy beszédben alig fordul elő olyan auktor-hivatkozás, melyet csak egyszer használ fel a szerző. Ezek nagyrésze olyan bibliai hely, amely egy több tagú tömbként többször felhasznált idézet-együttesbe ékelődhet kiegészítésként. (pl. D32. I. 1.: II. Macha. IX.: Orabat scelestus...; G51. I.2.b: Apost.: Quid habes, quid non...).

Hasonló módon viselkednek az egymagukban többször felhasznált helyek: egy részük kevésbé önálló, ezek hasonló című pontok alatt

7 Pl.: G51. I. 3.: Bern. in serm. super Cantica

szerepelnek a két sermo-párban, de valami miatt szűkebb szöveggörnyezetük eltér (pl. D32. III.2.: Petrus de Tha. III.XVII.: Deus plus acceptat..., s utána rögtön: Chronica fr. minorum exempluma; G51. II.: a Petrus de Tha-idézet és két, máshol nem talált idézet után egy tömb következik majd a ferences exemplum); más részük egymagában átkerül egészen más gondolatmenetbe - talán általánosabb jelentése teszi ezt lehetővé. Ezek közül érdekes az Anselmus-idézet sorsa: kétszer szerepel egy idézet-csoport, egy zárt logikájú gondolatmenet tagjaként (D37. I.2.b; G51. I.2.b, egyszer pedig egészen más szöveggörnyezetben (G50.II.). Hasonló a Joel prófétától származó mondat útja: beékelődik egy, a korábbi beszédben is együtt szereplő idézet-csoport közepére, míg a korábbi beszéd ugyanezt záró gondolatok indítására használta föl; a locus-jelölés viszont ott hibás (G51. I.2.b; D37. II.).

A négy sermóban összesen öt exemplum szerepel, amelyek közül három kétszer. Ezek elhelyezésére a beszédek szerkezete általában számos lehetőséget kínál: *assimilationes, exempla, revelationes* vagy hasonló pontok alatt - vagy bármely nagyobb egység lezárásakor. A gondolatmenethez nem szükséges nagyon pontosan illeszkedniük, hiszen e műfaj természetéből adódóan gondolati tartalmuk meglehetősen általános; helyüket alkalmanként inkább a hagyomány teheti kötöttebbé (Caesarius in dialogo: germanus... episcopi...: a *remissio peccatorum* című pont lezárásaként: D32. III.1.c; G51. I.4; Chronica fr. minorum: ld. fent).

A dogmatikus forrásokkal való összehasonlításból (Summa Pisanella, Rosarium, Summa Angelica, Vorrillong⁸) azt láthatjuk, hogy auktóritásaink jó része (a beszédpárok gondolatmenetének első feléből) ezekben olyan arányban található meg, amennyire terjedelmes e summákban a *contritio* tárgyszó kifejtése. Természetes, hogy a definíció-részre mindenütt számíthatunk; a több pedig más tárgyszavak alatt is tárgyalható, amely tárgyszavak a prédikációkban az aprólékosabb felosztások címszavaivá válhatnak, mint: *remissio culpaе, gloriae collatio, liberum arbitrium* etc.

⁸ Vorrillong, Guillermus: Super quatuor libros Sententiarum. Venezia 1496. (Inc. 3520) (A vastagon szedett kezdőbetűk jelölik a táblázaton az e négy művel való megegyezéseket.)

A következőkben a kifejtés egyik részletét kiemelve és ennek szövegváltozatait összehasonlítva vizsgáljuk az idézetek és ezek hivatkozásainak kapcsolatát, minthogy a Laskai-sermók összevetéséből az derül ki, hogy előfordulhat: ugyanazon szöveg különböző attribúciókat kap.

D32. I.3.

Tertio contritionis quidditas potest declarari similitudine. Nam contritio assimilatur pulveri comminuto, attritio vero fragmento alicuius rei. Unde *super IIII. di XVII. tres doctores, sc. s. Thomas, Petrus de Tharantasia et s. Bonaventura*⁹ sic dilucidant.

Primo *s. Thomas* sic dicit: Initium omnis peccati est superbia, per quam quis sensui suo multum inhaerens recedit a mandatis Dei, dure stando in malitia; et talis per similitudinem dicitur durus. Frangi autem dicitur, quando a sensu suo divellitur, et mandatis Dei se intendit conformare; et ideo dolor, qui ipsum a suo sensu divellit, dicitur fractio. Sed inter fractionem et comminutionem in materialibus differentia est, unde haec similitudo translata est: Frangi enim dicitur res, quando in magnas partes dividitur, sed conteri, quando ad minutias redigitur res, quae in se solida fuit. Et quia ad peccati remissionem requiritur, ut homo affectum non in parte, sed totaliter dimittat: et ideo actus, quo peccatum remittitur, contritio dicitur per similitudinem, quo homo a sensu suo recedit dolens praeterita et cavens futura.

Secundo *Petrus* dicit, quod sicut in materialibus durum dicitur, quod non cedit tactui; hoc frangi dicitur, quod per aliquod fortius agens in magnas partes dividitur - conteri vero, quando in minimas. Ita metaphorice cor durum dicitur, quando divinae inspirationi quasi manu tangenti non cedit, dum in affectu peccati moratur. Frangi, quando a proposito resilire incipit - tamen non totaliter. Conteri vero, quando totaliter.

Tertio *Bonaventura* dicit, quod in contritione tria sunt attendenda, sc.: quid conteritur, quo conteritur, et ad quid contritio terminatur. Illud enim, quod conteritur, est cor peccatoris, quod est tamquam vas fictile plenum peccati veneno. Illud vero quo conteritur, sunt quasi duae molae, sc. superior et inferior; superior deorsum deprimens et humilians est timor poenae, veniens ex consideratione divina iustitiae. Inferior mola sursum

⁹ Az idézett szövegek forráshivatkozásait az idézés során nem oldjuk fel, minthogy éppen ennek problematikus mivolta e dolgozat tárgya.

elevans est spes veniae, veniens ex consideratione divinae misericordiae. In eius figura dicitur Deut. XXIII.: Non accipies loco pignoris inferiorem et superiorem molam, id est: non subtrahas timorem relicta spe, nec spem relicto timore. Illud autem vas cordis nostri ideo conteritur, ut emollescat, et peccati delectatio de eo totaliter effundatur; et ideo dicitur contritio, non confractio, quare fractio est in maiores partes, contritio in minores.

Unde quando vas in maiores partes frangitur, sapor vel res ibi reservatur; sed in contritione nihil remanet, quare in minimas partes convertitur, de quibus pulveribus tantem aliud vas, solidum humore gratiae aptatur, ut fiat vas in honorem; ut patet de beato Apostolo, cui dictum est Act. IX.: vas electionis; et taliter contritum cor et humiliatum Deus non despiciet; sed contritum et non humiliatum despiciet.

Quia licet delectatio peccati totaliter expellatur in poena inferni, et in pulverem redigatur cor damnatorum, non tamen ut inde vas fiat, quare non humiliabitur, iuxta illud ps.: Superbia eorum, qui te oderunt, ascendit semper, sed comminutum remanet. Hinc. ps.: Non sic, impii, non sic, sed tamquam pulvis, quem proicit ventus a facie terrae.

Ad hanc contritionem, a anima sanguine Christi redempta, tamquam saluti necessariam monet te sancta mater ecclesia multipliciter, sc.: verbo praedicationis, scriptura imaginis, sacrificio altaris, exemplo devotionis. Nonne audis, quid dicitur in praedicatione, quod sine contritione peccator aeternaliter peribit? Iuxta illud Eccli. III.: Cor durum male habebit in novissimo. Nonne vides imaginem Christi, in latere, id est.: in corde vulneratum pro te? Nonne vides quotidie ostendere corpus Christi in altari, et Deo patri offerri, ut te ei totaliter offerres? Nonne vides in istis diebus quadragesimae lugubriter peccatores deplorare sanctam ecclesiam, ut tu ad cor tuum redires, et peccata detestareris, ut verus filius matris ecclesiae dicereris et esses?

O quam multi duro corde perseverant! De quibus Bern. li V. de consideratione dicit: Quid est cor durum? (...)

G50. III.

Tertio insuper quidditatem contritionis possumus declarare assimilatione. Nam dicit Richardus in III. dist. XVII., quod sicut in materialibus durum dicitur, quod non cedit tactui; et secundum Philosophum III. Methorum: frangi dicitur, quod dividitur in partes magnas, et comminui, quod redigitur in partes parvas; ita per quamdam similitudinem in spiritualibus dicitur cor hominis durum, quamdiu divinae

inspiracioni se tangenti non cedit, sed obviat persistendo in affectu peccati. Frangi vero dicitur, quando a peccato recedere incipit, quamvis nondum plene ad Deum conversum sit. Conteri vero, quando in eo totaliter destruitur affectus peccati, quod est plene resilire a peccato. Haec autem resilitio quidam dolor est; non passio appetitus sensibilis, sed secundum quod dolor accipitur pro displicentia voluntatis. Haec ille.

Deinde Petrus de Palude dicit ... (szó szerint a másik beszédben Petrus de Tharantasiának tulajdonított szöveg következik).

Seraphicus vero Bonaventura in III. di XVI. q. I. in solutione ultimi argumenti dicit... (néhány jelentéktelen eltéréstől eltekintve, szó szerint megegyezik a D32. beszéd szövegével).

Summa Pisanella, Contritio, cap. I.

... contritio dicitur simul de multis tritio. Differt autem attritio a sontritione, sicut differt fractio a comminutione, quod patet in corporalibus et in spiritualibus. In corporalibus: ut patet III. methorum, frangi enim dicuntur aliquae, quando dividuntur in magnas partes, sed comminui et conteri dicuntur, quando ad partes minimas reducuntur.

Sic in spiritualibus significat contritio perfectam displicentiam voluntatis de peccatis commissis, attritio vero significat quandam displicentiam imperfectam; unde quare ad remissionem peccati requiritur, quod homo totaliter affectum peccati dimittat, ideo actus ille, quo peccatum remittitur, contritio nominatur per similitudinem ad corpus, quod quidem tunc dicitur esse contritum, quando omnes partes eius per divisionem simul ad minima sunt reductae (...) Haec b. Tho. III. scrip. sen. di XVII. l. I., Petrus de Tha. ibidem, Alex. III. parte s. q. CCLIII.

Cap. II.

...in contritione penitentiae sunt attendenda tria, sc.: quod conteritur, a quo conteritur, et ad quid contritio terminatur. Primo nota, quod conteritur, nam illud, quod conteritur, est cor peccatoris, quod est tamquam vas plenum veneno. Ratio, quare cor peccatoris debeat conteri ad remissionem peccati, est ista, quare initium peccati est superbia, per quam homo sensui suo inhaerens a mandatis Dei recedit, et ideo oportet, quod illud, quod destruit peccatum, hominem a suo sensu descendere faciat. Ille autem qui perseverat in sensu suo, rigidus et durus per similitudinem vocatur, unde et frangi aliquis dicitur, quando divellitur a suo sensu. Oportet ergo ad plenam remissionem peccati, quod homo per contritionem totaliter omnem sensum et effectum peccati dimittat, et hoc est conteri cor.

sc. habere perfectam displicentiam de omnibus peccatis a se commissis. Haec *Tho. III. XVII. I. I.* (...)

Secundo nota quo cor conteratur. Nam cor duplici mola conteritur. Una est superius sursum elevans, et haec est spes veniae ex consideratione divinae misericordiae. Alia mola est deorsum deprimens, sc. timor poenae veniens ex consideratione divinae iustitiae.

Tertio nota, ad quid contritio terminatur; et tunc dico, quod ad istum finem conteritur, ut peccati delectatio totaliter effendatur; ideo dicitur contritio, non fractio. Nam fractio est in partes imperfecte divisas, contritio vero est in partes minimas et perfecte divisas, ut patet cap. praecedenti. Tunc enim vas frangitur imperfecte, sc. in partes maiores, quando odor vel color vel sapor remanet in partibus vasis; sed quando vas comminuitur, nihil remanet in partibus vasis coloris, odoris vel saporis. Sic a simili cum cor frangitur per attritionem delectatio peccati adhuc remanet, sed cum cor conteritur vel per contritionem frangitur habendo perfectam displicentiam de peccato, tunc nihil coloris, odoris, saporis, id est: delectationis peccati remanet; unde tunc fit vas in honorem sanctificatum. Haec *Alex. III. de contritione, ar III.* (...)

Rosarium, Contritio, 3.

...in contritione tria sunt attendenda, sc.: quod conteritur, a quo conteritur, et ad quid contritio terminatur. Quod conteritur, est cor peccatoris, quod est tamquam vas fictile, repletum veneno peccati, iuxta illud *Deut. XXXII.*: Fel draconum vinum eorum. A quo conteritur, est duplex mola: una superior sursum elevans, alia mola deorsum deprimens. Elevans est spes veniae, veniens ex consideratione divinae misericordiae. Deprimens mola est timor poenae, veniens ex consideratione divinae iustitiae. De his molis dicitur *Deut XXVIII.*: Non accipies loco pignoris superiorem et inferiorem molam.

Illud vas ideo conteritur, ut emollescat; quare durum est. Cor enim durum male habebit in novissimo. Vel melius: ut peccati delectatio totaliter effundatur, ideo dicitur contritio, non fractio; quia fractio est in maiores partes, contritio in minores. Et quando maiores partes, est fractio: sapor aliquo modo remanet; ut autem non remaneat sapor nec venenum, ideo in partes minimas conteritur; et haec delectatio totaliter removetur per poenam aeternam et etiam per gratiam, et ideo utrobique contritio. Et in poena aeterna secundum illud *Ecci XXVII.*: Conteretur cum delinquente delictum. Et per gratiam: *ps.*: Cor contritum et humiliatum etc.; sed aliter

et aliter, quia ibi conteritur in pulverem non, ut aliud vas fiat, quare de impiis dicitur: Non sic impii; sed tamquam pulvis etc. Sed in contritione gratiae est contritio ad generandum vas novum per humorem gratiae et lacrimarum; et ideo recte dicitur contritio, non attritio, quia partium terrarum est unio, ut fiat in honorem, secundum illud de Paulo: Vas electionis est mihi: *Actuum IX. et II. Cor. II.*: Si quis emundaverit se ab his, erit vas in honorem, etc. *Petrus autem de Tharant.* illam defferentiam dicit inter attritionem et contritionem Sicut in materialibus... (jelentéktelen változtatások)

Summa Angelica, Contritio

...*Bona. in III. di. XVI. ar I. q. I.* (...) notat, quod sicut conteri aliquid dicitur, quando in minimas partes frangitur, et quasi annihilatur; frangi autem, quando solum in magnas partes dividitur. Sicut metaphorice cor hominis durum dicitur, quamdiu divinae inspirationi quasi manui se tangenti non cedit; sicut durum est, quod tactui non cedit, sed obviat, id est: dum in affectu peccandi moratur, conteritur autem, quando affectus peccati secundum omnem sui partem in eo totaliter destruitur, id est: quando voluntas perfecte recedit. Frangitur vero solum, quando resipiscere incipit, quamvis nondum totaliter convertatur. Et sic dicitur atteri, non conteri. (...)

Bo. ubi supra: Duobus modis quis conteritur. Una superius elevans, quae est spes veniae ex consideratione divinae misericordiae. Alia deorsum deprimens, quae est timor poenae ex consideratione divinae iustitiae.

G. Vorrillong, III. XX.

...Unde notandum, quod sicut notat *frater Richardus de Mediavilla di. XVII. ar. I. q. I. in solutione principali*, ista tria dicuntur in materialibus: durum, fractum, comminutum. Durum enim est, quod tactui non cedit, frangitur vero ex *quarto Metho.*, quod in partes magnas scinditur; comminuitur autem, quod in partes minimas. Sic in spiritu distinguuntur: durum, attritio, contritio. Durum est cor hominis, dum Deo resistit; attritus, dum a peccato resilire incipit, quasi ad contritionem tendens; contritus dum ex toto a peccato resilit.

*

Látható, hogy a nagyböjti vasárnapra készült prédikáció "három doktorának" magyarázatában számos párhuzamosság van; egyrészt arra

mutat ez, hogy egymástól, vagy közös forrásból merítenek, másrészt pedig kínálkozik magyarázataik összevonása, a legalkalmasabb kiválasztása.

A G50. beszédben ehhez képest az első "doktor" kicserélődik (akinek kezdőmondata /Initium.../ azonban szerepel e beszéd definíció-részében, ahol kiderül, hogy ez eredetileg bibliai citátum); az újabb híven követi azért az Aquinóit, Arisztotelész-idézetét hivatkozással látva el. Petrus de Tharantasia szövege – feltételezzük, hogy jóhiszeműen – az ugyanilyen keresztnévű ferencrendi doktornak tulajdonítatik. A Bonaventura-helynek pedig kiderül a pontos, a valódi száma.

A Summa Pisanella az Arisztotelész-hely kivételével kiiktat minden közvetlen hivatkozást, s fejezetvégi hivatkozási szokása segítségével összemosza az idézeteket, de ezzel egyúttal kiküszöböli az ismétlődéseket is. Mindazonáltal a ferences szerzőknél Bonaventurának tulajdonított szellemes jelképrendszer egész gondolatmenete, a bibliai locusok megjelölése nélkül is, jól kitapintható.

A Rosarium Bonaventura szövegét (az előzőekben hivatkozva a pontos locusra) elrendezésében és tartalmában is kiteljesíti: új bibliai helyeket tartalmaz, s a gondolatmenetet a párhuzamok hangsúlyozásával feszebbé teszi.

A Summa Angelica rövidege ellenére tartalmazza – kizárólag Bonaventura-hivatkozással – a többi források szövegének minden lényeges, a többi forrás ismeretében auctorhoz köthető elemét (pl. superius: Deut.; in magnas partes dividitur: Aristoteles; totaliter destruitur: Richardus; metaphrice: Petrus de Tha.).

Mindebből megkockáztathatjuk azt a következtetést, hogy szerzőink számára elsősorban az elmondottak auctorhoz kötése a fontos, és csak ritkán az, hogy minél több szerző ismeretét tanúsítsák és adják tovább, vagy hogy minél eredetibb, régebbi hivatkozást használjanak (ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy bármely hivatkozás légből kapott lenne: az auctorok közötti válogatás lehetősége a kompiláció módszerének nagy múltja által adott); a rendi elfoglaltságok működését azonban e téren nem zárhatjuk ki teljesen.

Hogy ez a fajta szófejtő, jelképes értelmezés mindenütt megjelenik a prédikációkban és a népszerű dogmatikus enciklopédiákban: természetesnek tekinthető; viszont jelenléte a szaktudományos jellegű, a hagyományos felosztást követő Sententia-kommentárokból (Guillermus Vorriλλον idézi Richardus de Mediavilla ugyanilyen műfajú munkáját)

arra mutat, hogy az ilyen jellegű érvelést ekkor még a tudomány tekintélye is megpecsételi.

Többek között ennek köszönhető az a jelenség, hogy e korban – a nyomtatás új lehetőségeinek lassú tudatosulása korában – az egymástól eredetileg jól meghatározható távolságra lévő műfajok: dogmatikus művek és prédikációskötetek igen közel kerülnek egymáshoz; a tárgyszók kifejtése során nincs lényegi különbség közöttük, csak esetenként formális.

A kompiláció, a rutinná váló újrafogalmazás is ezt a tendenciát erősíti. A népszerű dogmatikus munkák nyomtatásban való terjedése könyvtárak helyettesít a prédikációs szerző kezében (kinek célkitűzése nem sokban különbözik a praktikus summák szerzőiétől), akiben a kéziratos hagyományozás reflexei működnek: elsősorban másol, mert ezzel abszolút konkrét, egyetlen könyvre vonatkozó helyi igényt akar kielégíteni; és csak másodsorban szerkeszt, a rendelkezésére álló eszközök és fennmaradó fizikai és szellemi energiái arányában, a szűkebb környezetében érzékelhető tartalmi igényeket szem előtt tartva (v.ö. pl. a Mohamed tárgyszó kifejtésével a magyarországi szerzőknél). Munkáját tárgymutatói által akár népszerű dogmatikák szerzői számára is használhatóvá teszi – noha ez a műfaj részben többet, részben kevesebbet követel szerzőjétől, mint a prédikációciklus, mégis egy széles, egyre szélesedő morálteológiai rétegben: ugyanazt.

E tematikai kiszélesedés oka a prédikációk oldaláról nézve a hallgatóság (akinek ezek íródnak, bármily áttételesen is) hittani, dogmatikai, biblikus műveltségének aránylag – a mai közvélekedés által elképzelhető képest – magas foka lehet. Az itt ismertetett prédikációs gyakorlat mellett ugyanis nehéz elképzelni egyrészt azt, hogy ilyen alapos elemzéseket, ennyi nem-alapvető, árnyalt ismeretet tartalmazó beszéd: kezdő hallgatóságnak készült volna; másrészt azt, hogy az az akár írástudatlan gyülekezet, amely legalább egyszer hetente, gyerekkorától kezdve, ilyen gazdag tanítást kapott, ne tett volna szert bizonyos jártasságra ebben a műveltséganyagban – ami számos rétegében mindennapos vallásgyakorlatát, egész kultúráját érintette, sok vonatkozásban szabályozta.

Ennek a szempontnak az alapos vizsgálata revelatív eredményekhez vezethet a népi vallásosságnak, reformáció terjedésének és a kor magasabb műveltségi formái, így pl. a humanizmus szubkulturális tényezőinek kutatásában egyaránt.

2. AMICITIA

Ez a tárgyszó – talán mert nem tartozik a szűkebb értelemben morálteológiai témák közé – nem szerepel minden dogmatikus summában; elképzelhető, hogy az ilyen munkákban való tárgyalása újabb keletű. A Summa Pisanella igen bőven, 19 fejezeten keresztül tárgyalja, alkalmanként ismételve önmagát; ennek oka az lehet, hogy ugyanazt az anyagot többféle elrendezésben hozza. Ennek praktikus haszna, hogy segítséget nyújt a prédikációszerzőnek többféle felosztás kitöltésére, tehát mintegy helyette végzi el a különféle ötvözési lehetőségek feltárásának munkáját.

Figyelemreméltó, hogy Antoninus Florentinus (a másik dogmatikaszerző, aki foglalkozik ezzel a tárgyszóval) kilenc paragrafusa közül csak az utolsóban szakad el a Summa Pisanellától, egyébként ezt kivonatolja, hivatkozva is rá. Így feltételezhetjük, hogy Rainerius de Pisis összeállítása e tárgyban széles körben ismert volt. S minthogy Laskai Osvát erre a műre máshelyütt többször is hivatkozik¹⁰, elég valószínű, hogy két prédikációja szerkesztésekor is közvetlenül ezt a forrásmunkát használta. Így ennek a két sermónak a vizsgálata újabb, és talán közvetlenebb adatokkal szolgálhat a prédikációszerzés folyamatához.

A Szent Bertalan ünnepére írott 79. beszéd felosztásában a hűség különböző megnyilatkozási módjai között kerül sor a barátok közötti hűség tárgyalására. E pont hármassal felosztásában (*benivolentia, concordia, beneficentia*) a Summa Pisanella IX. fejezetét követi, a concordia-rész további felosztásában úgyszintén, de egy ponttal megtoldja (*concordia in obsequio*), és a *concordia in affectu* című pontot Raineriusnak egy másik fejezete, a XV. alapján mintegy fonákjáról tárgyalja, vagyis a hamis barátság fajtáinak oldaláról.

Ez a forráskövetés abban áll, hogy az auktoritások a forrás sorrendjében követik egymást, s bár a szöveg jelentősen megrövidül, az idézetek egy-két kivétellel mind megmaradnak. Kiegészítés mindössze három helyen található: ezek az ünnep tartalmához igyekeznek kapcsolni a

¹⁰ Pl. D8. Q: *Dicit enim Rainerius in Summa, titulo De gratia, quod homo ex puris naturalibus per liberum arbitrium sine gratia non sufficit ad quinque...; D33. P. etc.*

témát (az egyik esetben egy más forrásból származó exemplumot is segítségül hívja); de minthogy ez a kapcsolat mindenképpen meglehetősen laza, ezek a mondatok sokkal általánosabbak, mint az ünneptől egyébként független téma kifejtése. Pl. az utolsó ilyen kapcsoló mondat így szól: *Ex quibus patet, quod beatus Bartolomaeus habuit fidelem amicitiam ad Christum et ad nos, quare fuit benivolus, concors et beneficus.*

A másik beszéd (99.), melyben Simon és Júdás apostolok ürügyén az amicitia-téma bővebb és nagyrészt más szempontú kifejtésére kerül sor, sokkal több gondot fordít arra, hogy forrásának a bibliai idézetek ellenére vallási vonatkozásoktól csaknem teljesen mentes szövegét pontonként kiegészítve a krisztusi gondolatokkal szoros összefüggésbe hozza. Ezek a kiegészítések minden egyes pont kifejtésének második részeként jól elkülöníthetők, auktoritásaik nem szerepelnek a Summa Pisanellában.

A beszéd a János-evangélium 15. fejezetéből vett thema-mondat felosztására épül: *Vos amici mei estis, si feceritis, quae praecipio vobis.* Ezt kifejtve a bevezető hármassal felosztásban a Summa Pisanella V. fejezete alapján, az egész beszéd hármassal felosztásának első nagy pontja pedig a XV-XVIII. fejezetek alapján készült. A második nagy pont: *amicitiae operatio*, nem követi Raineriust, és alig van benne általánosítható, vagyis nem kifejezetten a krisztusi szeretetre vonatkoztatott elem. Az utolsó pont a parancsok teljesítéséről szól.

Első példánk az egyezés és különbözőzés bemutatására a beszéd előzetes felosztásából és a Summa Pisanella V. fejezetéből való:

S99.

...amicus, qui est in prosperis, tria debet amico, qui est in infortuniis; sc.: Primo prompte ad sua beneficia vocare. Secundo sponte eidem sua bona communicare. Tertio tarde eidem debet mala intimare.

Primo namque amicus, qui est in prosperis, debet amicum prompte ad sua beneficia vocare. Cuius ratio est, quod cum unus amicus sciat amicum de suis bonis gaudere et delectari, et hoc ei fit delectabile, expedit, ut cito vocet amicos ad sua beneficia, ut ea eis communicet cito; quare dicitur Prover. III.: Ne dicas amico tuo: vade et revertere; cras dabo tibi – cum statim posses dare, quod dicit: non solum benefac amico tuo, sed etiam cito, quare qui cito dat, bis dat. Hinc Seneca: Tantum demis gratiae, quantum addis more. Et Prover. VI.: Discurre, festina, et suscita amicum tuum.

Sic Christus Deus, Dei altissimi filius vere facit hoc amicitiae signum, qui cum esset dives, nos vero miseri et inopes, venit ad nos, et ut natus est, statim coepit vagitu nos vocare ad sua divinitatis divitias. Tandem praedicans sua sanctissima lingua vocavit dicens Matth. XI.: Venite ad me omnes. Potissime peccatores vocabat, cum quibus amicitiam in incarnatione contraxit, dicens Matth. IX.: Non veni vocare iustos, sed peccatores.

Summa Pisanella, cap. V.

Amicus namque, qui est in bonis fortunis, tria debet facere amico suo, qui est in malis fortunis: primo enim debet prompte eum ad sua beneficia vocare; secundo debet sponte sua bona communicare; tertio debet tarde ei mala intimare.

Primo dico, quod amicus, qui est in bonis fortunis, debet amicum suum, qui est in malis fortunis, ad sua bona prompte et solícite vocare. Cuius ratio est, quod cum unus amicorum sciat alium, amicum suum de suis bonis gaudere et delectari, et hoc ei sit delectabile, oportet, quod cito vocet amicos suos ad suas bonas fortunas, ut eas amico suo communicet; oportet enim, quod bonus amicus et bonus homo cito benefaciat amico suo indigenti; unde Prover. III.: Ne dicas amico tuo: vade et revertere; cras dabo tibi – cum statim possis dare, quod dicit: non solum benefac amico tuo indigenti, sed benefac cito, quare qui cito dat, bis dat. Seneca: Tantum demis gratiae, quantum addis more. Et Prover.: Discurre, festina, suscita amicum tuum.

A hamis barátság magyarázatával három helyet vethetünk össze, hiszen ezt fölhasználta már Laskai a 79. beszédben is.;

Summa Pisanella. ca. XV.

...quadruplex est amicitia, sc. ficta, mala, vera et perfecta. Primo dico, quod est amicitia ficta vel falsa, et talis fit quattuor modis: primo, quando est in solo nomine, et non opere; *secundo, quando est occulte, et non manifeste*; tertio, quando est ore, et non corde; quarto, quando est in prosperitate et non adversitate.

Primo dico, quod amicitia est falsa vel ficta, quando est solo nomine, et non opere: Ecc. XXXVII.: Est amicus solo nomine, et non re. Amicitia talis amici est vitanda, eo quod est sine humore charitatis, *sine valore veritatis, sine virore (?) vel dulcedine veritatis*, propter quod prohibetur I. Ioh. III.: Non diligamus verbo el lingua, sed opere et veritate.

Quod verbum exponitur tribus modis. Primo sic: Non diligamus verbo et lingua, quod dicit: Ille verbo tantum diligit, qui bonnum promittit, et non solvit; multi namque verbo multum amorem ostendunt, sed opere nihil. Et subdit: Neque lingua tantum sc. diligamus: ut ille, qui dicit se facere aliquid propter Deum, et non facit. Sed opere et veritate: quia verus amicus toto corde diligit, et opere perficit. Secundo modo exponitur sic: ut verbum et lingua pro eodem exponatur ut sic: Non diligamus verbo et lingua. Verbo et lingua diligit, qui dilectionem in effectu ostendit, non tamen ordinata intentione. Unde Aug.: Quam multi sunt, qui iactantiae causa multa distribuunt, multa donant, et nil aliud quaerunt, nisi humanam laudem et gloriam popularem plenam ventis, nulla stabilitate solidatam. Sed opere et veritate. Tullius de amicitia vera sic ait: Ille est verus amicus, qui omnia bona sua aliis communicat, et mala aliorum facit sua; qui vero aliter amat, fictus est amicus, et nominatenus. Tertio modo exponitur sic secundum Aug.: Non diligamus verbo et lingua, quod dicit: Non perhibeat testimonium tibi de eo, quod fecisti lingua aliena, sed conscientia tua propria interroga cor tuum, vide, quid fecisti et quid appetisti, an salutem tuam, an laudem hominum? ideo subdit: Sed opere et veritate, id est: sinceritate intentionis, ita quod vera dilectio in duobus consistit, sc. in sinceritate mentis et integritate operis, propter quae duo merito dicit: Sed opere et veritate.

S79.

Tertio concordia amicorum debet esse in affectu, ut se mutuo diligant, O quam pauci sunt tales amici; sed multi sunt amici solo ore, sed non corde, de quibus Ecc. XXXVII. dicitur: Est amicus solo nomine, sed non re. Quod prohibetur I. Ioh. III.: Non diligamus verbo et lingua, sed opere et veritate. Verbo et lingua diligit, qui dilectionem in effectu non ostendit, multa promittit, et non dat, vel si dat, non tamen ordinata intentione. Unde Aug.: Quam multi sunt, qui iactantiae causa multa distribuunt, multa donant, et nihil aliud quaerunt, nisi humanam laudem et gloriam popularem plenam ventis, nulla stabilitate solidatam.

S99.

...Amicitia ...distinguitur in quadruplicem, sc.: Primo quaedam est ficta. Secundo quaedam est mala. Tertio quaedam est vera. Quarto quaedam est perfecta. Primo dixi, quod quaedam amicitia est ficta vel falsa, quae fit tripliciter, videlicet: Primo, quando est in solo nomine, et non opere. Ecc. XXXVII.: Est amicus dolo nomine, et non re, et talis est sine

veritate; ideo dicitur I. Ioh. III.: Non diligamus verbo et lingua, sed opere et veritate. Hinc Tullius de amicitia: Ille – inquit – est verus amicus, qui omnia bona sua amico communicat, et mala amici facit sua; qui vero aliter amat, fictus est amicus et nominetenus.

Et tales falsos amicos habet Christus dominus, qui dicuntur Christiani nomine, sed sunt eius inimici opere, de quibus Apostolus dicit: Confitentur se verbis nosse Deum, factis autem negant; et haec est Christi maxima charitas, quod etiam talibus beneficit, iuxta illud Roma. V.: Cum essemus inimici Deo, reconciliati sumus per mortem filii eius. Et Ioh. XV.: Maiorem charitatem nemo habet ut animam suam ponat quis pro amicis suis.

(Antonius Florentinus kivonatolt szövege mindkét Laskai-változattól eltér, a leglátványosabban azáltal, hogy kihagyja mind az Augustinus-, mind a Cicero-idézetet. Ezért nem valószínű, hogy ez lenne Laskai forrása.)

Az első példa – a néhány apró eltérés, szinonima-használat ellenére – szó szerinti átvétel. A kiegészítésben Laskai a gondolatmenetnek minél több elemét igyekszik a krisztusi barátságra vonatkoztatni; a par excellence gazdag fordul a szegény felé, nemhogy hívja, de maga jön hozzá; ebben az értékrendben – mely a Summa Pisanella szövegeiből teljesen hiányzik – az igazi nincstelen a bűnös, a leggyönyörteljesebb kincs pedig a megváltás.

A második példa Rainerius-szövegében kurzívan szedve megfigyelhetjük, hogy melyek azok a részletek, amelyeket Laskai egyik sermójában sem használt föl: elhagyja a felosztás egyik pontját (talán mert a többinél árnyaltabb jelentésű); a tautologikus (talán sajtóhibás) kifejezést; a János-levélből való mondat magyarázataiból a nem eléggé pregnánsan különböző, önisméltó elemeket és a témát éppen hogy érintő Augustinus-idézetet. Viszont e magyarázatok tartalmas részeit egy tömör mondatba sűrítve megtartja a 79. beszéd szövegében, ahol szó, tett és szándék egységére helyeződik a hangsúly, s a hamis szándékú tett lehetséges indítékát jól kifejezi az Augustinus-idézet. A 99. beszédben mindez elmarad, hiszen ott – talán a kiegészítés előkészítése kedvéért – inkább a valódi, a tettekben megnyilatkozó barátságról van szó, tehát a pont címének második feléről; ehhez pedig a Cicero-idézet tartozik. Mert ilyen a kiegészítés tendenciája is: Krisztus hamis barátainak szavaikat meghazudtoló tetteitől eljut Krisztus érdemektől független, tökéletesen önfeláldozó szeretetelig.

*

Egészen más gondolatmenet (divisio) alapján építi fel Temesvári Pelbárt az *amicitia* tárgyszónál hivatkozott beszédét¹¹. Talán nem véletlen, hogy ugyanazon thema-mondat kifejtéseként szerepelteti, mint Laskai Osvát a Szent Simon és Júdás apostolok ünnepére készült beszédében, és hogy ő ezt a témát az apostolok közös miséjére szánja. Egyrészt biztosra vehetjük, hogy az e napra előírt evangélium (Ioh. 15. 12-16.) sugallja a *barátság* általános, akár az egész beszédre kiterjedő tárgyalását, másrészt azonban ez nem jelenti azt, hogy liturgikusan kötötté vált volna helye, hiszen Laskai Szent Bertalan ünnepén is tárgyalja, Petrus de Palude számára pedig a *convivia* tárgyszóval tart szoros rokonságot, minthogy a farizeus lakoma-meghívása kapcsán (Lu. 14.) tárgyalja egyik vasárnapi beszédében¹².

Noha Temesvári Pelbárt hivatkozott idézetei közül csak néhány azonos a többi említett szövegével, tehát közvetlen forrását eddig nem sikerült megtalálni, mégis éppen a különbözőség által mutatkozik meg az, hogy az e tárgyról elmondható középkori tudásanyag körvonalazódásakor – az auktoritás-anyag viszonylag korlátozott volta folytán – az egymástól függetlenül kialakuló gondolatmenetek, citátum-tömbök "végső" forrásai megegyeznek: az Ószövetség könyvei közül magától értetődik a Példabeszédek és a Prédikátor könyvének felhasználása; az antik szerzőktől származó idézetek között pedig az anyaggyűjtés éppen e témára jellemző bázisa lehetett Arisztotelész Nikomakhoszi etikájának elsősorban a VIII. könyve és Cicerónak Laelius vagy a barátságról című dialógusa. Az egyházatyáktól (Ambrosius, Augustinus, Hieronymus, Isidorus) származó – többnyire a mű címére is hivatkozó – idézetek oly nagy számú és terjedelmű anyagból származnak, hogy ez esetben feltételezhetjük tematikus, esetleg auktor szerinti florilegiumok használatát, a tárgy kifejtéseinek kialakulása során.

¹¹ Pelbartus de Themeswar: sermones Pomerii de sanctis. Hagenau, 1499.

¹² Petrus de Palude: Sermones Thesauri novi de tempore. Strassburg 1484. Sermo 154. J.

3. CHOREA

Erre a témára Laskai prédikációiban három ízben, három változatban kerül sor. Mint látni fogjuk, a három változatban két olyan gondolatmenet ill. motívum szerepel, amely két-két prédikációban közös; ezek közül az egyiknek a forrását – melyre a két hely közül az egyiket hivatkozik is – ismerjük. A három szövegrész közös jellemzője, hogy nincsen semmiféle aktualizáló vonatkozásuk, nem derül ki belőlük, hogy e tekintetben milyen szokásokkal rendelkező közösséget szólít meg a szerző. Ennek az ellenkezőjére egyébként Laskainál egyetlen esetet találtam, amikor a második parancsolat ellen elkövethető bűnök sorában az istenkáromlással a következő indoklással nem foglalkozik: *Et quare blasphemia proprie dicta in nostris provinciis (Deo propitio) non auditur, et etiam improprie dicta valde raro auditur, ideo de ilis pauca locuti sumus.*¹³ Általánosnak tehát azt a tendenciát tekinthetjük, hogy a minél szélesebb körű felhasználhatóságra szánt prédikációk szükségképpen legfőjebb véletlenszerűen tartalmaznak időszerű, konkrét társadalmi közeghez kapcsolódó tartalmakat¹⁴.

A Keresztelő Jánost lefejeztető Heródes bűnének egyik kiváltója a tánc¹⁵. Az ennek megfelelően mélyen elítélő mondatok után megjelenik mint neveltség tárgya, a perverzitás megtestesítője: egy táncoló számar képe: *Unde si asinus ita saltaret, sicut videmus facere choreatrices, dicerent: Certe confusum est caput asini! Ecce si esset risibile in bruto, cur non magis in homine?* Ezután a Summa Angelica Chorea-cikkének hivatkozott, rövidített, az auktoritások egy részét kihagyó szövege következik. Ez önmagában azonban túlságosan engedékeny lenne, hiszen hét feltétel teljesülése esetén engedélyezi a táncot, sőt alkalmanként dicséretesnek is tartja, ha a lélek gyönyörűségét fejezi ki Isten dicsőségére, vagy ha a testi egészséget szolgálja; ezért Laskai hangsúlyozza, hogy ilyen, valamennyi feltételhez igazodó táncolás nemigen létezik, márpedig különben: bűn.

¹³ Q12.F

¹⁴ V.ö. d'Avray: I.m. 158.

¹⁵ S81. K7v

A 26. vasárnapi (Hamvazószerda előtti) beszéd az ördögnek tett szolgálatként, az ő találmánya, s "adományaként" szól a táncról, tehát mintegy feltétel nélkül halálos bűnnek tartja. Érvelése betetőzéseként mégis a kinevetetés eszközához folyamodik, s csaknem szó szerint hozza a De Sanctisből már ismert táncoló számar képét: *Admiranda certa fatuitas est ducere choreas hominibus, cum etiam in brutis esset ridiculum. Si enim asinus noster (salvo honore) in theatro saltaret, sicut chorizans, certe omnes iriderent, dicentes: Vere confusum est caput asini, quare sic contra suam naturam saltat.*¹⁶

A 3. parancsolat tárgyalása során, az ünnepnapokon tiltott cselekedetek között kerül sor a táncval kapcsolatos állásfoglalásra¹⁷. Itt semmi újdonságot nem találunk: a Summa Angelica hét feltételét hozza, sok hivatkozását is átvéve, de rá nem hivatkozva.

4. SOMNIA

Az álomra vonatkozó középkori tudásanyag gerince egy hat vagy hét tagú felosztás, mely az álom lehetséges okait tartalmazza; mindazonáltal a vizsgált négy forrásban nincs két azonos megfogalmazás. A két Laskai-részlet (S17.g3r-v, Q8.Z) hét-hét pontja között az auktor-hivatkozáson kívül (Isidorus ill. Gregorius) az a különbség, hogy a később keletkezett beszédből két pont hiányzik, s ezeket a többi pontok kombinációi helyettesítik, amelyek így új elemet nem tartalmaznak. (Külön is pontot alkot a "nappali gondolat", az "ördögi" ill. az "isteni kinyilatkoztatás" mint az álom okozója, majd az utóbbi kettő a "nappali gondolattal" egyszerre hatva.) Talán feltételezhetjük, hogy a későbbi változat igazodik a korszerűbb forrásokhoz, minthogy ez áll közelebb Rainerius de Pisis és Antoninus Florentinus e címszónál szereplő megfogalmazásaihoz, s mivel a kimaradt két pont tartalma vitatható: az égitestek befolyása az álmokra messzemenő asztrológiai következtetésekre adhatna okot, a különféle vérmérsékletek álmokat meghatározó hatása pedig szerepel ugyan a Summa Pisanellában is, ám hangsúlyozottan nem a fő okok sorában.

¹⁶ D26.Z

¹⁷ Q14.R

Valamennyi forrás egyértelműen és határozottan azt az álláspontot képviseli, hogy jobb nem törődni az álmokkal, minthogy a tévedés lehetősége igen nagy abban a tekintetben, hogy az ördög igen gyakran Isten angyalának képét ölti magára. A minden forrásban azonos bibliai idézetek (5 citátum) azonban nem erről szólnak, általánosabbak, és nem emlegetik az ördögöt. Nem is szilárdul meg sorrendjük, mert nem állíthatók logikai rendbe, minthogy rokonértelműek¹⁸; így a gondolatmenet során szinte bárhol lehet szerepeltetni őket. Az állásfoglalást tehát ezek mint auktoritások nem támasztják kellőképpen alá, pedig erre nagy szükség volna, hiszen a közismert és hivatkozott bibliai történetek kivétel nélkül álomban történt isteni kinyilatkoztatásokról szólnak, és soha nem az ördög incselkedéseiről. Így kerül négy forrásunk közül háromban elő, Gergely-hivatkozással ill. anélkül, egy meglehetősen primitív exemplum, igen variábilis szöveggel:

Q8.Z

...prout refert Grego. li. III. dial. de quodam, cui promisit diabolus in somnis, quod longo viveret tempore, qui multam percuniam sub spe longioris vitae congregavit. At miser subito mortuus omnia intacta reliquit, sicque deceptus est.

Anth. Flor. pars I. tit. II. cap. VII. 3.

Unde narrat Greg. li. moral., quod cum cuidam assuetus fidem somniis adhibere intimato fuisset in somnis ex diaboli illusionem, quod multum adhuc deberet vivere, exposuit se totum avariciae per fas vel nefas, ut posset sibi in longinquum providere; sed subita morte praeventus est.

Rainerius, De somniis, cap. V.

...sicut cuidam olim accidit, qui dum vehementer attenderet somniis, somniavit se diu victurum; cumque multa bona vitae suae in annos plurimos congregasset, repente mortuus est, et omnes divitias suas intactas dimisit. Sicur etiam legitur de divite ampliante horrea sua, et cum omnia congregasset, subito mortuus est. Lu. XII.

Az auktoritás-lehetőségek bizonytalanságára vonatkozó feltételezésünket támaszthatja alá, hogy a legutóbb idézett szöveg míg elhagyja a Gergely-hivatkozást, evangéliumi argumentumot kapcsol hozzá,

¹⁸ Pl. Ecc. XXXIII.: *Multos errare fecerunt somnia. Levi. XIX.: Non observabitis somnia. Ecc. V.: Multas curas sequuntur somnia...*

ahol azonban nincs szó semmiféle ördögi kísértésről; a csúsztatás logikai eszközét alkalmazza, biztosítani szánékozván állításának minél tekintélyesebb igazolását. Magának a szövegnek a változékonysága pedig annak tulajdonítható, hogy itt nem az eddig vizsgált citátum-típusról van szó, hanem ez a szövegükben kevésbé szilárd exemplumokkal tart rokonságot.

5. RETE DIABOLI

Laskai Osvát hat pontból álló gondolatmenetének, kifejtéseinek és citátumainak¹⁹ meglehetősen pontos párhuzama, feltételezhetően: előzménye (ha nem is közvetlen forrása) Petrus de Palude 112. beszéde. Ismét megállapíthatjuk, hogy noha a halász/háló kép Krisztusra, az apostolokra és utódjaikra vonatkoztatva sokszor előfordul az Újszövetségben, az ördög hálója azonban mint ellentét-lehetőség soha nem szerepel, így mint bibliai auktoritás egyetlen zsoltársor jön szóba²⁰, amely viszont nem lehet ihletője a hattagú divisióknak.

A két beszédrészlet összehasonlítása két olyan megfigyelést eredményezett, amelyek általában is jellemzőek lehetnek Laskai Osvát forráskezelésére, vagyis arra, hogy saját szövegében milyen megszerkesztettségi fokra törekszik.

1. Petrus de Palude szövege jól érzékelhetően vázlat csupán, saját mondatai tkp. a citátum-sorok kapcsolódását, csoportosítását indokolják szűkszavúan, s nem érzékeltetik azt a kommunikációs viszonyt, amelyben végső soron ez a szöveg eléri célját. Laskai Osvát mondatai sokkal kidolgozottabbak, életszerűbbek, a prédikáció hallgatóságának jelenléte helyenként egészen kézzelfogható. Példánk az első pont magyarázatából (a Laskai Osvátnál szereplő bővítések kurzíván):

Petrus de Palude:

Item dicunt: infernus non est ita calidus, sicut dicunt; contra hoc evangelium Mathei XXV.: *Ite in ignem aeternum. Isaiae XXXI.: Quis poterit habitare de vobis cum igne devorante, aut quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis. Item dicunt: Non est ita difficile salvari;* sicut

¹⁹ S3.a8v-blv

²⁰ Ps. 140.: *Cadent in retiaculo suo peccatores.*

allegant praedicatores. Contra hoc Mat. VII.: Arta est via, quae ducit ad vitam. Et I. Pe. IIII.: Iustus vix salvabitur, et solum salvantur iusti.²¹

Laskai Osvát

Item *irretiti a diabolo* dicunt: Ha, infernus non est ita calidus, sicut *praedicatores* dicunt. *Et in hoc niseri verum dicunt, quod non est ita calidus, sed magis mille milies, quam dici possit, qui non uno anno, vel centum aut mille annis, sed in aeternum cremabit damnatos, iuxta illud Mat. XXV.: Ite maledicti in ignem aeternum. O igitur irretite et captive diaboli, audi nunc, qui disputas cum creatore tuo, quid dicat Esa. XXXIII.: Quis poterit habitare de vobis cum igne devorante, aut quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis. Similiter captivi diaboli si non dicunt voce, dicunt tamen corde:* Ha, non est ita difficile salvari, sicut allegant praedicatores. Contra *hos clamat salvator* Math. VII.: Arta est via, quae ducit ad vitam. Et I. Pe. IIII.: Iustus vix salvabitur, et solum salvantur iusti.²²

2. Több pont kifejtése során előfordul, hogy Laskai Osvát kevesebb citátumot használ. Az elhagyás oka az összehasonlítás által jól kitapintható: Petrus de Palude szerepeltet néhány olyan idézetet is, amelyek csak érintőlegesen kapcsolódnak a tárgyhoz, nem szerves részei a gondolatmenetnek. (Jelentésüket az indokolhatja, hogy lehetővé tesznek kisebb-nagyobb kitéréseket, a felosztás bővítését.) Kimarad pl. az ötödik pont tárgyalása során egy Ambrosius-idézet: *Facilius iuveni, qui servavit innocentiam, quam qui egerit veram poenitentiam.* A gondolatmenet egésze a halál mindenkori közelségét hangsúlyozza itt, ez az idézet pedig nincs teljes összhangban a korábban elhangzottakkal, minthogy a penitencia bizonyos "leértékelését" sugallja.

Az utolsó pont kifejtése során Laskai Osvátnál öt hivatkozott idézet is hiányzik Petrus de Paludéhez képest, képi motívumait viszont egy kivétellel (a szándékosan nyitva hagyott láda) szerepelteti:

Petrus de Palude:

...Respondet *Aug.*: Qui te creavit sine te etc., praecise ac si diceret: *cistam non claudo, si deo servare, servabo.* S. Tho. parte I. q. XXIII.: *praedestinatio non ponit necessitatem bene operandi in salvandis, sicut*

²¹ 112.O

²² S3.blr

nec praesentia male agendi in damnatis, ut patet XXIII. q. IIII. "Nabuchodonosor", ubi dicit Aug.: Item vasis irae numquam Deus redderet interitum, si non spontaneum inveniretur homo habere peccatum; ergo non necessitas, sed voluntas operatur. Bern.: *Voluntas hominis est origo vitii et virtutis.* I. Thess. IIII.: *Non vocavit nos Deus ad immundiciam, sed in sanctificationem; studeat ergo unusquisque vas suum possidere in sanctificatione.* *Exemplum* de Ludvico Lanthgravio Thuringiae infirmante, *Qui hoc tenuit.* Respondit medicus: *Si debetis mori, moriemini.* Respondit: *Si non occurretis, moriar.* At ille respondit: *Si hoc credatis de praesenti vita, cur non de futura?*²³

Laskai Osvát:

Dicit sanctus Tho. in I. parte q. XXIII., quod praedestinatio non ponit necessitatem bene operandi in salvandis, sicut nec praesentia male agendi in damnatis, ut patet XXIII. q. IIII. "Nabuchodonosor": *Vasis irae numquam Deus redderet interitum, si non spontaneum inveniretur homo habere peccatum.* Quaero: *quare facis medicinam? si Deus praevidit, sanaberis.* Quare in navigando uteris remige? quare uteris nave, si Deus praescivit, quod non morieris in mari? *O stultissima cogitatio! non intellegentes, quod Deus sic ordinavit, ut per bona opera veniant ad salutem homines; cur tunc dilius Dei passus fuisset? cur praedicasset? cur se humiliasset? si de necessitate salvari homines potuissent? Tene certum.*²⁴

Mindezek alapján összegezhetjük, hogy a vizsgált forrásokban milyen kompilációs módszerek alkalmazását figyelhetjük meg:

1. **Másolás.** Bár kimutatása a legegyszerűbb, a mögötte rejlő alkotói, szövegszerkesztői gesztus, a válogatás, a választás műveletét, szempontjait nehéz tetten érni. (pl.: amicitia.)

2. **Citátum-tömbök.** A vizsgált technika legszembetűnőbb és legáltalánosabb szabálya az egyes tárgyszavak és felosztásaik alatt összegyűjtött hivatkozott idézet-sorok átvétele. (Pl.: contritio.)

3. **Különböző tárgyszavak kifejtéseinek összeszerkesztése.** Az éppen aktuálisnak tartott tárgyszó természete, kifejtés-lehetőségeinek terjedelme, kapcsolódási lehetőségei szabják meg, hogy a különböző

²³ 112.Q

²⁴ S3.blv

helyeken feltalálható anyagot hogyan szerkeszti egybe a kompilátor. (Pl.: amicitia.)

4. **Elhagyás.** Vagy az összeszerkesztés során, vagy egyszerűen a műfaj követelményeihez való alkalmazkodás folytán kerül sor pontok, kifejtések, hivatkozott idézetek elhagyására. (Pl.: contritio, amicitia, somnia, rete.)

5. **Attribúció-csere.** Különféle jellegű és korú tévedések eredménye. Oka a többszörös kompiláció, ill. hogy a közvetlenül feltalált hivatkozott idézet egy másik hivatkozott idézet része stb. Szándékosság csak nagy óvatossággal feltételezhető. (Pl.: contritio.)

6. **Önálló kiegészítés.** Esetenként nehéz megkülönböztetni a 3. pontban tárgyalt módszertől. Szolgálhatja a tárgyszónak a liturgikus alkalomhoz való kapcsolását (pl.: amicitia), jelentheti új citátumok szerepeltetését, esetleg a "végső" forrás használatával (itt elsősorban a Biblia jöhet szóba, ld. somnia), tartalmazhatja az idézetektől eltérő vélemény megfogalmazását (ld. chorea). A legritkább esetben jelent valamiféle aktualizálást (ld. chorea). A középkori prédikációszerzők forráshasználatának gyakorlatáról pedig megállapíthatjuk:

1. A prédikáció műfajának alapforrása, mennyiségi és minőségi arányati tekintve egyaránt, a dogmatikus irodalom, annak forrásbázisával együtt.

2. A dogmatikus mű a prédikációszerző kezében konkordancia szerepét tölti be.

3. Az ily módon feltalált anyagot a prédikációszerző – műfaja és közönsége szempontjait tartva szem előtt – a legalapvetőbb hittani tudnivalók rendszerében elhelyezve használja föl.

Feltételezhetünk tehát egy virtuálisan létező egységes hagyományt, amely minden megfogalmazásban, s a leginkább éppen az újrafogalmazás műveletében manifesztálódik: az éppen – többé-kevésbé véletlenszerűen – megválasztott közvetlen forrás(ok)ban is, és a szerző "új" szövegében is, amelyet műve aktuális céljai szerint formál át, olyan módon és olyan mértékben, hogy ez az új szöveg is az egységes hagyományt reprezentálja. Az átformálás valamennyire kitapintható szabályok szerint történik, amelyek nem csak a kötelező elemek szerepeltetését kívánják meg, hanem a készülő munka aktuális céljainak szem előtt tartását is.

Az eltérések – természetesen a kötelező egyezésekkel együtt – nemhogy nem zilálják szét az egységes hagyományt: inkább

megszilárdítják, azáltal, hogy a szerzők az előttük fekvő forrásban érzékelhető biztonsággal ismerik fel az el nem hagyható elemeket; valószínűleg ilyen elemnek tekintik a forráshivatkozások nagyrésztét is, amelyek szerepe így a legtöbb esetben pusztán a szöveg auktoritásának igazolása. Éppen a változatok lehetősége és szükségessége teszi élővé ezt a hagyományt, hiszen különben mi indokolná újabb és újabb megfogalmazások létrejöttét?

*

FÜGGELÉK

A megvizsgált régi nyomtatványok:

Angelus de Clavasio: Summa angelica de casibus conscientiae. Venezia 1478. (Inc. 195²⁵)

Antoninus Florentinus: Summa theologica, Pars 1-4. Cum Tabula Johannis Molitoris Nürnberg 1486-1487. (Inc. 249, 253)

Caracciolus, Robertus: Sermones de laudibus sanctorum. Napoli 1489 (Ins. 907)

Durandus a Sancto Porciano: In Petri Lombardi Sententias theologicas commentariorum libri IV. Venezia 1586.

Herolt, Johannes: Sermones discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum, et de miraculis beatae Mariae virginis. Strassburg, 1499. (Ins. 1670)

Herveus Natalis, Brito: Quattuor quodlibeta. Venezia 1486. (Inc. 1673)

Holkot, Robertus: Quaestiones super IV libros Sententiarum. Lyon 1497. (Inc. 1709)

Johannes de Bromyard: Summa praedicatorum. Nürnberg 1518.

25 Sajó Géza - Soltész Erzsébet: Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. Budapest 1970.

- /Johannes de Verdena/: Sermones Dormi secure dominicales (Köln 1480. Inc. 1960.)
- Leonardus de Utino: Sermones aurei de sanctis. /Strassburg 1483./ (Inc. 2058)
- Lochmaier, Michael: Sermones de sanctis. Cum sermonibus XXIII Pauli Wann annexis. Hagenu 1497/. (Inc. 2091)
- /Osualdus de Lasko/: Quadragesimale Bigae salutis. Hagenu 1501. (RMK III.89)
- /Osualdus de Lasko/: Quadragesimale Gemma fidei intitulum. Hagenu 1507. (RMK III.141)
- /Osualdus de Lasko/: Quartus liber Rosarii theologiae aurei. Hagenu 1508.
- /Osualdus de Lasko/: Sermones de sanctis Biga salutis intituli. Hagenu 1499 (Inc. 2485)
- /Osualdus de Lasko/: Sermones diminales Biga salutis intituli. Hagenu 1499. (Inc. 2483)
- Pelbartus de Themeswar: Rosarium aureum. Hagenu 1500. (RMK III. 114)
- Pelbartus de Themeswar: Semones Pomerii quadragesimales. Hagenu 1499. (Inc. 2552)
- Pelbartus de Themeswar: Sermones Pomerii de sanctis. Hagenu 1499. (Inc. 2554)
- Pelbartus de Themeswar: Sermones Pomerii de tempore. Hagenu 1498. (Inc. 2556)
- Petrus de Bergamo: Tabula super opera Thomae de Aquino. Bologna 1473.
- /Petrus Lombardus/: Thesaurus Magistri Sententiarum in ordinem alphabeticum redactus. Speyer 1495. (Inc. 2652)
- /Petrus de Palude/: Sermones Thesauri novi de sanctis. Strassburg 1488. (Inc. 2662)

- /Petrus de Palude/: Sermones Thesauri novi de tempore. Strassburg 1484. (Inc. 2667)
- Rainerius de Pisis: Pantheologia (Nürnberg) 1474. (Inc. 2896)
- Richardus de Mediavilla: Commentum super quarto Sententiarum. Venezia (1477) (Inc. 2241)
- Vorrillong, Guillelmus: Super quatuor libros Sententiarum. Venezia 1496. (Inc. 3520)

A tárgymutatók felhasználásának vizsgálata
megkívánta néhány kézirat áttanulmányozását is. Ezen vizsgálatok eredményeinek rövid összefoglalása:

Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Lat. 4843: Paulus Wann Sententia-kommentárja. A distinctio-címek kiemelésén túl marginális tárgyszó-kiemeléseket is alkalmaz, amelyek általában auktoritáshivatkozásokat is tartalmaznak; ez utóbbiak megjelenése a témák elaprózódásának irányába mutat.

ÖNB Cod. Lat. 4369: Az egykor Thomas de Haselbach tulajdonában lévő, 1421-ben keletkezett Sententia-kommentár bejegyzései a felhasználás, a tanítás vagy a tanulás céljait tükrözik. A margókon különféle típusú bejegyzések találhatók: *nota*-jelek; számok, a szövegből kiemelve, az áttekinthetőség kedvéért; egyes szövegrészeknek a logikai funkció szerinti megnevezései, pl.: *diffinitio* (f84r), *opinio* (f126v), *obiectio* (f176r). Tárgyszavak is előfordulnak, de a többmint 800 oldalon mindössze ezek: *imago*, *imaginatio*, *relucentia*, *trinitatis*, *voluntas*, *oratio*, *vox tubae*, *votum*. A néhány szavas marginális jegyzetek a leggyakrabban auktorneveket tartalmaznak, vagy a szövegből kiemelve (f59v: *Jacobus de alta villa*), vagy a főszövegben szereplő megfogalmazást névhez (esetleg: újabb névhez) kapcsolva (f88r: *dicta Gregorii*, f92r: *secundum Ockam*, *Scotum*, *Henricum de Gandavo*), vagy a főszövegben szereplő álláspont ellenzőit, az ellenkező vélemény megfogalmazóit megnevezve (f117r: *contra Thomam et Egidium*; *contra Petrum Aureoli*).

A legterjedelmesebb marginálisok a máshol tanultak-olvasottak ilderendelését, idejegyzését jelentik, helyüknek az adott rendszerben való megkeresése, kijelölése után. A IV. könyv szentségekről szóló bevezetőjéhez pl. hosszú kiegészítés csatlakozik a szentségek külső, materiális jeleiről, több pontban, hivatkozott idézetekkel (f224r). A

contritio definíciójához csatolt jegyzet így szól (f298v): *...in materialibus durum dicitur, quod non recedit tactui, et secundum Philosphum li. Meteorum frangi dicitur, quod dividitur in partes magnas, et comminui, quod redigitur in partes parvas, ita quod in spiritualibus dicitur cor hominis durum, si diu divinae inspirationi se tangenti non recedit, sed obviat persistendo in affectu peccati; frangi vero dicitur, quando a peccato recedere incipit, quamvis nondum plene ad Deum conversus sit; conteri vero, quando in eo totaliter destruitur affectus peccati...*A 42. oldalon idézett nyomtatott források párhuzamos helyeinek ismeretében megállapíthatjuk, hogy a kódex jegyzetelése tanújává tesz annak a mozzanatnak, amikor egy tárgy kifejtésének valamely (itt éppen: képi, metaforikus) részlete mintegy nélkülözhetlenné válik, hiánya csorbítaná a szövegnek a hagyomány komplexitásában való részeseését.

A terjedelmesebb marginálisok tartalmának sokféleségét illusztrálандó idézünk egy olyan bejegyzést, amely a főszöveg tudományos jellegű fejtegetései mellé elemi szintű hittani tudnivalót rendel. A f389v főszövege számos hivatkozással tárgyalja a feltámadás és az utolsó ítélet kérdéseit, a margón pedig a következő áll: *Symbolum dicit inde: venturus est iudicare vivos et mortuos...*Feltételezhetjük, hogy e bejegyzés betöltheti a tárgyszó funkcióját is, ha valaki pl. a Credo magyarázatához keres anyagot.

Az egykor Thomas de Haselbach tulajdonát képező kézirat tehát, melyet az előzéklap tanúsága szerint a bécsi domonkosok egyik rendházának ajándékozott, nem tekinthető közvetlen prédikációs segédeszköznek, mégis adatokat tartalmaz az anyaggyűjtés módozatairól, egy tudományos jellegű szöveg tankönyvként való felhasználásának lehetőségeiről.

Az ÖNB V.F 20 jelzetű *Tabula aurea*-példányában a margókon vonalazással kijelölt hely látható a jegyzetek, kiemelések számára. Ez arra mutat, hogy a kötet tulajdonosa rendeltetészerű felhasználásnak tekintette a Petrus de Bergamo által megállapított tárgyszóanyagban való tájékozódás során az állandó kiegészítést, jegyzetelést. A bejegyzések tanúsága szerint a felhasználó ezt a véglegesnek tűnő tárgymutatót is pusztán egy sajátos – nem minden felhasználó esetében azonos – szempontok alapján végzett kísérleteknek tekinti Aquinói Szent Tamás művei anyagának hozzáférhetősége érdekében.

Egymástól minden bizonnyal teljesen függetlenül dolgozott Antoninus Florentinus *Summa theologiae*-jének két feldolgozója: az ÖNB Cod. Lat.

4130 jelzetű kézirat *tabula* készítője, ill. Johannes Molitoris, akinek *tabula-kötete* 1485-től a *Summa theologiae* kiadásainak állandó kísérője lett. A kódex explicitjében 1485-ös dátum olvasható.

Az összehasonlítás eredményeképpen megállapítható: Johannes Molitoris pszichológiai jellegű tárgyszavaival és a legkülönbélebb foglalkozási ágakra, életmódokra történő figyelemfelkeltéssel a széles körű pasztoráció céljait szolgálja. Tudományos érdeklődése: retorikai, orvosi, asztrológiai stb. tárgyszavai a hittani tanítástól függetlenedő reális ismeretszerzés számára is utat nyithatnak a műhöz. Valamennyi erényének megállapításához persze arra lenné szükség, hogy modern eszközökkel, esetleg számítógéppel elkészítsük Antoninus Florentinus művének lehető legteljesebb tárgymutatóját; az ezzel való összehasonlítás világíthatna rá a Johannes Molitoris által esetleg elhanyagolt területekre is.

A kódex összeállítója tárgyszó-megállapításaiban kezdetlegesebbnek, gyakorlatlanabbnak tűnik: számos olyan tárgyszót használ, amelyek nem fedik fel kellőképpen a hivatkozott szöveghely témáját. Pl. "pugnare" tárgyszavának anyagát Molitorisnál "clericus" és "bellum" alatt találjuk; ugyanígy: "protegit" "scutum" helyett, "prima tonsura" "tonsura prima" helyett, "quadraginta" "iciunium" helyett stb. Úgy látszik, hogy a kolostori prédikálás szempontjai igen fontosak számára: a vilgái foglalkozások között differenciál, a kolostorban elő nem fordulókkal nem foglalkozik. A mélyebb, öncélúbb tudományos ismeretek nem érdeklik. Számos esetben felhívja viszont a figyelmet a kolostori képzésben felhasználható részletekre: alapfokú ismeretekre, mint pl. a számnevek alkalmazhatósága, az alapfokú liturgikus magyarázatokra s a természettudományos ismeretek morális-allegorikus felhasználhatóságára. Emellett szólhat a jogi tudásanyag vélhetőleg teljes, de mindenképpen igen gazdag kiaknázása, s talán a bizonyos, idegennek érzett vallási ismeretek elhallgatása is (ld. *beginae*, *fraticelli* stb. hiánya). Iskolaközpontú szándékról tanúskodik néhány, eddig nem említett (mert besorolhatatlan) tárgyszava is, pl.: "erudiri indiget homo a senibus et expertis"; ez a tárgyszó egy igen rövid részletre utal a "prudencia" kifejtésében, s a tárgymutatóban idézett mondathoz még kettő tartozik ebben a témában, melyek tkp. az első argumentálják, egy Arisztotelész-idézet kíséretében. "Historia saepe scribitur falsa" hivatkozott helyén pl. a következő olvasható "Dctrinae gentilium philosophorum vel poetarum non prosunt ad salutem" fejezetcím alatt: *Ita Virgilius Platonem aliquantulum sequens mentitus est omne vitium a*

*corpore originaliter pullulare, originale peccatum non credens, ubi ait: Igneus est ilis vigor, et caelestis origo. Seminibus quantum non noxia corpora tardant. Terrenique hebetant artus moribundaque membra. Saepe falsa scribunt isti historici vel morales favore, odio vel amore. Hinc Hiero. fatetur philosophos expresse mentitos, ubi scripserunt Socratem semper eundem vultum habuisse...*²⁶ Mindebből a tárgyszó nem a tudásanyag valamely részletét ragadja meg, hanem egy műfaj, egy auctor világnézeti veszedelmét.

Az áttanulmányozott alfabétikus summák között a legdifferenciáltabb tárgymutatórendszert Johannes de Bromyard Summa praedicatorumának 1518-as nürnbergi kiadásában találtam. A címszavak listáján kívül még két tabulát tartalmaz, *Tabula realis* és *Tabula vocalis* címmel. A kettő közötti különbség – miként azt nevük is sejteni engedi – felhasználásuk módjában rejlik: a "vocalis" tárgymutató tkp. azokat a tárgyszavakat emeli ki a pl. a Summa Pisanellában megjelenő kiegészítő tárgyszólistáról, amelyek önmagukban nem utalnak valláserkölcsei tartalomra, hanem a leginkább jelképként használhatók fel. A lista nagyrészt növények, állatok, természeti jelenségek nevei alkotják.

Szakirodalom a módszer eredetéről:

D'Avray, D. L.: The Preaching of the Friars (Sermons diffused from Paris before 1300). Oxford 1985.

Grabmann, Martin: Hilfsmittel des Thomasstudiums aus alter Zeit (abbreviationes, Concordantiae, Tabulae). = Mittelalterliches Geistesleben. München 1926.

Richter, Dieter: Die deutsche Überlieferung der Predegeten Berholds von Regensburg. München 1969.

Rouse, Richard H.-Rouse, Mary A.: Biblical Distinctions in the Thirteenth Century. = Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age 40 (1974) 27-37.

Rouse, Richard H.-Rouse Mary A.: Statim invenire - Schools, Preachers and New Attitudes to the Page. = Renaissance and Renewal in the Twelfth Century, ed by R. L. Benson... Oxford 1982. 201-225.

A módszer továbbéléséről:

Welzig, Werner: Vom Nutzen der geistlichen Rede. = Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur 4(1979) 1-23.

²⁶ Pars IV. tit. 11. cap. 4.